

MÜSLÜMAN TOPLUMLARDA SİVİL TOPLUMUN İMKÂNI*

Erol ERKAN**

Özet

Bu çalışma Müslüman toplumlarda sivil toplumun imkânını sorgulamaktadır. Çalışmada sivil toplumun niteliklerine odaklanılırken bu niteliklerin Müslüman toplumlarda karşılıkları incelenmiştir. Müslüman toplumlarda, Batılı anlamda bire bir olmasa da gönüllülük esasına dayalı ve devletten özerk bir sivil toplum geleceğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Müslüman Toplum, İslam, Oryantalizm

The Possibility of Civil Society in the Muslim Societies

Abstract

This study questions the possibility of civil society within the Muslim societies. While focusing on the qualifications of civil society the reciprocity of these qualifications in the Muslim societies are evaluated in the paper. The article concludes with the civil society tradition in the Muslim societies on the basis of volunteerism, autonomy from the state though not in Western sense literally.

Key Words: Civil society, Muslim societies, Islam, Orientalism

Giriş

Sivil Toplum ve Müslüman Toplumun Yapısı

Sivil toplum kavramı, Batı toplumlarında orta sınıfa kentsel yaşamda sağlanan birtakım sivil özgürlükler temelinde ortaya çıkan, merkezi otoriteden bağımsız ve özerk kurumların şahsında gelişme imkânı bulan toplumsal alanı ifade eder¹. Sivil toplumdan bahsedebilmemiz için bir takım koşulların olması gerekmektedir. Sivil top-

* Bu makale "Dernekleşme ve Din/Gaziantep Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, erkanerol27@hotmail.com

¹ Gülgün Erdoğan Tosun, *İzmir'de Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006, s.10

lum literatüründe bahsedilen ve sivil toplum kavramıyla ilişkilendirilen temel gerekliliklerden bir kaç tanesini şu şekilde sıralayabiliriz: Devletten ve piyasadan bağımsız ve özerk olmak, çoğulculuğa duyulan saygı, hoşgörü, sivil değerler, gönüllük, gönüllü katılım ve aracı kuruluşlar. Bunların yanı sıra sivil toplumla ilgili literatürdeki tanımlamalar içinde yaygın bir şekilde kabul edilen Cohen ve Arato'nun sivil toplum tanımları içinde de dört temel özellik göze çarpmaktadır: a) Çoğulculuk: Çoğulculuğu ve özerkliği çeşitli yaşam imkanı temin eden aileler, enformel gruplar ve gönüllü kuruluşlar; b) Kamusalılık: Kültür ve iletişim kuruluşları; c) Mahremiyet: Kişisel gelişme ve ahlaki tercih alanı; d) Yasallık: Çoğulculuğu, mahremiyeti ve kamusalılığı devletten ve ekonomiden özerk tutmak için gerekli genel yasalar ve temel haklar. Benzer şekilde güçlü ve sağlıklı bir sivil toplumun varlığından söz edebilmek için Naidoo ve Tandon da bazı temel ilkelerin hayata geçirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. İlk olarak, hem devletten hem de ekonomiden bağımsız gönüllü örgütlerin özerkliğine olanak tanıyacak uygun bir atmosferin olması öngörülmektedir. Diğer yandan, kurumsal çoğulculuk, amaçlarda farklılık ve değişik çıkarların uzlaşmasını sağlayabilecek sivil değerlerin, demokratik pratiklerin varlığı sağlıklı bir sivil toplumun tesisi için çok önemlidir. Tabana yayılan örgütlenmeler insanların demokratik pratiklerle ilişkiye geçmesi, toplumsal sermayenin ve iyi bir yönetimin geliştirilmesi için oldukça faydalı görülmektedir².

196 | db

Bu makalede Batı toplumlarının gelişim sürecinde ve Batı siyasi geleneğinde ortaya çıkmış³ olan “sivil toplum olgusu Müslüman toplumları için de mümkün olup olmadığı” tartışılmakta, bu soruya sosyolojik çerçevede bir cevap aranmaktadır. Bu soruyu net olarak cevaplamak güç gözükmemektedir. Zira tartışılan bu konu araştırmacılar tarafından farklı şekillerde değerlendirilip cevaplandırılmaktadır. Örneğin, Norman Barry örgütlü dinin sivil toplumla bağdaşabileceğini ifade ederken⁴, Batı-dışı toplumlarda sivil toplumun mümkün olup olmadığı konusunda ilgilenenler arasında önde gelen isim-

² Bahattin Akşit, Bahar Tabakoğlu, Ayşe Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, Proje Kodu: SBB 3001, ODTÜ, Fen-Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, Ankara, 2002, s.31-33

³ Gülgün Erdoğan Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.29

⁴ Norman Barry, “*Sivil Toplum, Din Ve İslam*”, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, çev. Mustafa Erdoğan, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.2

lerden biri Ernest Gellner, İslam toplumlarını, içerisinde sivil toplumun gelişmeyeceği toplumsal alanlar olarak kabul etmektedir. Gellner, sekülerizmi, sivil toplumun bir önkoşulu olarak değerlendirmekte ve İslam'ın "sekülerizme direnen" bir yapısı olduğundan bahsetmektedir. Konuya daha farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Mesela Blaney ve Pahsa, Batı-dışı toplumların toplumsal ve siyasal kültürlerinin Batı toplumları dikkate alınarak yapılmış olan sivil toplum tanımlarına tam olarak uymadığını belirtir. Ancak onlara göre, sivil toplum kavramını Batı-dışı toplumların kendilerine özgü teorik ve tarihi özelliklerini dikkate alarak kullanmak gerekmektedir. Oysa sivil toplum konusunda Batı-dışı toplumlar için yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda kavram statik ve tarih üstü bir biçimde kullanılmıştır⁵.

Konuyla ilgili olarak Ömer Çaha, İslam'ın temelinde sivil bir dini anlayışın bulunduğunu belirtir. O'na göre İslam katı, merkezîyetçi, otoriter veya totaliter bir devlet gayesiyle ortaya çıkmamıştır. İslam insana doğru ile yanlışı göstermiş, bu ikisi arasında tercih yapma konusunu insanın kendi iradesine bırakmıştır. Diğer yandan İslam, Müslümanların yaşadığı toplumlarda total bir siyasal organizasyon oluşturmayı ve tek tip bir yaşam biçimi dayatmayı öngörmemiştir. Tersine diğerlerini hep farklı bir kategori olarak değerlendirmiştir. İslam'ın öngördüğü toplum tek-tipliliği ve monotonluğu dayatan ideolojik bir toplum değildir. Çaha, İslam'ın "toplumsal farklılaşmaya" açık olduğu gibi "toplumsal katılıma" da açık olduğunu ifade eder. Böylelikle O'na göre İslam, bireylerin kendi görüşlerini devlete karşı savunacak ve hatta devlete kabul ettirecek bir anlayışı hem kendi epistemolojisinde içermektedir, hem de ilk dönem uygulamalarında buna ilişkin örnekler görülebilmektedir. Ayrıca Çaha, İslam'ın temel vurgusunun total bir kitle, bir sınıf veya bir zümre olmadığını; tamamen tek tek insanlar olduğunu belirtir. İslam'ın "insan" vurgusu demokrasideki "birey" vurgusuyla önemli bir yakınlık gösterdiğini ifade eder. Bu temel vurgudan hareketle demokratik anlayıştaki birey, sosyal grup, sivil hayat, özel yaşam, serbest teşebbüs, siyasal katılım, seçim, hak, hukuk, sınırlı devlet gibi kavramların İslam'ın insan, cemaat, mahrem yaşam alanı, serbest ticari ortam, şura, adalet, hakkaniyet ve hukuk gibi kavramlarıyla önemli ölçüde örtüşebildiğini, bu kavramların bugün sivil top-

⁵ Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.4, 40-41

lumun öngördüğü toplum profili ile önemli bir uyum içinde bulunduğunu belirtir ⁶.

Kukathas da İslam'ın sivil toplum ile arasının açık olmadığını belirtir. O'na göre, İslam'da sivil topluma zemin sağlayan şey farklı inançlarda olanlara karşı gösterdiği hoşgörüdür. Örneğin Müslüman yöneticiler, dini cemaatleri kendi iç işlerini kendi inançlarına göre yönetmede serbest bırakmışlardır. Kukathas, İslam ile hoşgörü, barışçı bir arada var oluş arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını ifade eder. O'na göre, İslami gelenek içerisinde, sadece hoşgörünün pratiğini değil, ona teorik açılımı veren "muhafelet ve anlaşmazlık", "icma ile istişare", "düşünce ve ifade özgürlüğü" gibi kavramları da bulabilmekteyiz⁷.

Konuya değişik bir perspektiften yaklaşan Aktay ise, İslam'ın sivil toplumla ilişkisi bağlamında "Medine" şehrini ele alır. O'na göre, Medine, İslam'ın geniş çaplı ve karmaşık bir sosyalizasyon prosedürleri dizisiyle bir sivil yurttaşlık bilinci ve kültürü inşa etme projesidir. İnsanların birbiriyle, devletle, toplumla, hukukla, doğayla ve yaratılan ilişkilerini ayrıntılı bir kodlamaya tabi tuttıkları uzun bir medenileşme sürecidir. Aktay, "Medine" kelimesinin kendisinin sivil boyutlar taşıdığını belirtir. Şehir kültürü, çok erken ve üstelik metafizik bir destekle ortaya konmuştur. Bu proje, peygamber tarafından güçlü olduğu dönemlerde diğer dinlerle bir güç paylaşımına dayalı, siyasal boyutları da bulunan entegre projesidir. Bunlardan da öte, o dönemde imzalanan Medine sözleşmesiyle, siyasal alanın belirlenmesinde muhtemel bir müzakereci demokratik sürecin en temel şartlarından biri olarak, bu sürece katılmaya hazır, yeterince donanımlı bir tarafın varlığı kabul edilmiş oluyordu. O'na göre, sözleşmenin temel özelliklerinden biri olan müzakerenin temel esprisi, zaten karşılıklılık ve tek taraflı model dayatmaların tam aksi bir şey olmasıdır⁸.

Sivil toplumun İslam'la olan ilişkisi bağlamında Bulaç da konuyla ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunur. Bulaç'a göre, "Batılı model" referans alındığında "*Müslüman toplumlarda sivil toplum*

⁶ Ömer Çaha, "*İslam ve Sivil Toplum*", içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.117-119

⁷ Chandran Kukathas, "*İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum*", içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, çev. İbrahim Dalmiş, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.39-41

⁸ Yasin Aktay, "*Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire...*", içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, hazırlayan: Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.12, 23

teşekkül etmiş midir?” sorusuna verilebilecek cevap elbette ki ‘hayır’ olacaktır. Ancak sivil toplumla amaçlanan sivil inisiyatif, sivil alanda kısmi özerklik ve genel manada toplumun kendine ait işlevlerini devlete bırakmadan kendisinin yürütmesi şeklinde ele alınacaksa, İslam tarihinde –hatta ilk dönemlerinden Osmanlı da dahil son dönemlerine kadar- güçlü bir sivil gelenek olduğunu ifade eder. Diğer yandan Bulaç’a göre esasında bir toplumsal fenomen ve kuruluşun “sivil” niteliğini alması için illa da devlete karşı olması gerekmez. Teorik alt yapısı, etkinlik alanı ve nihai hedefleri bakımından “devletin dışında” olması yeterli nedendir⁹. Yazar’a göre, İslamiyet’in tarihte yayılmasının önemli iki dinamiğinden biri, din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almasıdır. İslam, din seçiminde zorlama olmayacağı hükmünü getirdi. Böylelikle Müslüman olmayanlar kendi inanç ve varlıklarını koruyup bugüne taşıyabildi. Diğeri ise, toprağa bağlı yaşayan insanların özgürleştirilmesidir. İslam’ın yayıldığı yerlerde kadim derebeylikler mevcuttu, toprağa bağlı olarak yaşayanlar derebeylerin malı, mülkü hükmündeydi ve eziliyorlardı. İslamiyet “haraç/ıkta” ve “miri” toprak düzeniyle toprağa bağlı yaşayan insanları özgürleştirdi ve bu nedenle fetihler kolayca devam etti¹⁰. Diğer yandan yazar, “sivil toplum”un batı dışı Müslüman dünyada ancak dinle ve dinin açıp koruduğu zeminde mümkün olabileceğine dikkat çeker. Çünkü tarihsel olarak bu toplumlarda sivilleşmenin düşünsel temeli İslamiyet’e dayanmaktadır. Şerif Mardin de bu noktaya işaret ederek, kendi demokratik geleneğimizin, İslami bir yapısal unsura dayandığını belirtir¹¹. Dolayısıyla geniş kitlelerin yabancılık çekmeden katılabilecekleri bir sistem toplum içerisinde en yaygın kültür ve değer olan İslam’a dayandırmakla mümkün olabilir.

Bu konu ile ilgili olarak farklı düşünenler de bulunmaktadır. Örneğin Sarıbay, “sivil toplum” kavramının İslamî politik düşünce ve söyleme zorlamayla şırınga edildiğini belirtir. Ona göre, kavra-

⁹ Ali Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008, s.73-75

¹⁰ Ali Bulaç, “Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür”, içinde: *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.19-22

¹¹ Şerif Mardin, “*Sivil Toplum*”, içinde: *Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler) Derleyenler: Mümtaz’erTürküne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.18*

mın temsil ettiği bir toplumsal/politik gerçeklik de zorlama bir yorumla ortaya konmuştur¹².

Sarıbay, İslam'da sivil toplum unsurları olarak tanımlanan Ulema, Eşraf, Hisbe, Tarikatlar ve Zanaat örgütlerinin sivil toplum için yeterli olmadığını ifade eder. Ona göre, sivil toplumu sadece onu meydana getiren kurumların toplamından ibaret saymak, onun normatif boyutunu ihmal etmek olur. Önemli olan, o kurumların varlığından ziyade, belirli davranış ve değer kodlarının biçim verdiği bir kültürel zeminin varlığıdır. O'na göre bu zemin, farklı bir "öteki" kavramını esas alır; diğer yandan, sorgulanabilir bir otoritenin varlığını kabul eder. Hâlbuki İslam'da toplum, tartışılmayacak biçimde ilahi birliğin, yani tevhidin yansımasıdır. Buradaki ilahi birlik, sosyal olarak inananları eşitlikçi bir çerçevede bir araya getiren ümmet şeklinde karşımıza çıkar. Ümmet her çeşit farklılaşmanın üstünde olup; hem içtimai sınıfları, hem de ulusal, etnik ve kabilevi bölünmeleri reddeder. Bölünme, sosyolojik bir veri olarak değil de bir günah olarak telakki edilir. Bu nedenle İslam'da öteki "kafir" olarak nitelenmiştir. Diğer yandan, tevhid, zaman içerisinde siyasal bir anlam kazanarak, hükümdarın eşsiz, yüksek ve mutlak iktidarı şeklinde algılanır olmuştur. Böylelikle, Sarıbay'a göre, İslam, ön gördüğü "bütünsel düzen" in değişimini de insan iradesinin dışında tutmuştur. Bunun ise, her türlü üstün bir "dış irade"yi yadsıyan demokrasiyle ve sivil toplumla çeliştiği açıktır¹³.

Norman Barry de, ilk bakışta, İslam'ın sosyal, iktisadi, ahlaki ve siyasi delaletlerinin hem liberalizme hem de sivil topluma inananlar için ümit verici görünmeyebileceğini, yüzeysel olarak, İslam otoriteriyenizmin, hatta totaliteriyenizmin niteliklerine sahip görünmekte olduğunu ifade eder. Barry'e göre İslam, taraftarlarına belirli, kesin ahlakî, hukuki ve dini bilgiler temin eden her şeyi-kapsayıcı bir inançtır. Bu haliyle sivil toplumun bir niteliği olan çoğulculuğa uzak görünmektedir. Aynı zamanda İslam'da din ile devletin kaynaşması ve belirli bir gayeyi-yeryüzünde Allah'ın iradesini- tahakkuk ettirmenin devletin vazifesi olması da bu bakımdan önemlidir. Liberalizmin bazı türlerinin bir özelliği olan temel ahlâkî ve siyasi gerçeklik hakkındaki şüphesiz kuşkusuz İslami öğretilerde bulunmamakta-

¹² Ali Yaşar Sarıbay, "İslami Politik Düşüncede Sivil Toplum: Bazı Kavramsal Sorunlar ve Bazı Çelişkiler", içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.159

¹³ Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.99-101

dır. Aksine, İslam'ın karakteristik yapısı, temel değerler karşısında mutlakçılığıdır. Ancak Barry, İslam'ın, muhalif görüşlere pek hoşgörülü olmadığı, katı ve uzlaşmaz olduğu şeklinde algılanmasında yanıltıcı olan yaygın siyasi imajının etkili olduğunu belirtir. O'na göre teorik İslam ile reel Müslüman devletler arasında bir ayırım yapılmalıdır. Bunun sonucunda İslam'ın Batı'daki özgür toplumların ahlaki ve siyasi özelliklerin çoğuna sahip olduğu görülecektir¹⁴.

Netice itibariyle, İslam'da sivil toplum olmadığı iddiasını kanıtlamak için ileri sürülen argümanların bu iddiayı güçlü kılacak nitelikte olduğunu söylemek güç görünmektedir. Bu türden yapılan değerlendirmeler üzerinde durulduğunda oryantalist bir söylemin etkisi göze çarpmaktadır.

Esasında Türkiye'de sivil toplum tartışmaları çoğunlukla doğu-batı sorunu, demokrasi geleneğinin varlığı-yokluğu, ya da modernleşme sürecinin başarı-başarısızlığı tartışmaları çerçevesinde sürdürülmektedir. Modernleşme paradigmasını merkeze aldığımızda, Batı'da burjuva toplumu modern sivil toplumu ortaya çıkarmış, modern sivil toplum ise devletin ve toplumun demokratikleştirilmesini, demokratik değerlerin içselleştirilmesini temin etmiştir. Dolayısıyla, bir toplumda burjuvazi ortaya çıkmamış ise, sivil toplumun ve demokrasinin de gelişemeyeceği ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımda Batı'da liberal demokrasilerin üstünlüğü demokrasinin unsuru olarak kamusal alan ve sivil toplumun varlığına bağlanırken, Batı-dışı toplumların demokratikleşme süreçlerinin başarısızlığı, bahsedilen faktörlerin yokluğu ya da zayıflığı ile açıklanmaya çalışılır. Batı-dışı toplumlarla ilgili bu açıklamalar oryantalist söyleme yakın olup, bilinçaltında Batı'nın hegemonik üstünlüğünü kabul etmek anlamını içermektedir. Ancak, Batı-dışı bir toplum da kabul edilse, seçimini Batı tipi liberal demokrasi yönünde yapmış bir toplumun demokratikleşme sürecini çözümlerken bu kavramlara başvurmak mümkün gözükmemektedir¹⁵.

'Sivil toplum' kavramını ilk kullananlardan birisi Montesquie'dur. Montesquie sivil toplum kavramını Doğu despotizminin karşıtı, Doğu despotizminin negatifi olarak kullanır. Benzer şekilde sivil toplum kavramı Max Weber'in de Doğu ile Batı toplumlarının, kültürlerinin, düşüncelerinin karşılaştırmasında çok sıklıkla müracaat ettiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan anlaşıl-

¹⁴ Barry, "Sivil Toplum, Din ve İslam", s.10-11

¹⁵ Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.406

lıyor ki sivil toplum kavramı esasında sadece sivil toplumu ifade etmek için kurulmuyor. Bir ötekini inşa etmek için kuruluyor. Yani Doğu despotizmi dediği bir toplumsal yaşam şeklini, bir siyaset tarzını karakterize etmek üzere ortaya atılıyor. Sonuç itibariyle çoğunlukla Batılı oryantalist bir literatürün oluşumunda bu kavram oldukça fonksiyonel bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Esasında oryantalist literatür, Doğu toplumlarının niçin geri kalmış olduklarına ilişkin bir açıklama yapmak üzere geliyor. Aslında bütün oryantalist literatürün toplamından ortaya çıkan sonuç; Batı toplumlarının nasıl bu kadar üstün hale gelmiş olduklarıdır. Hegel, Marx, Comte, Durkheim ve Weber gibi birçok insanı bu durumu açıklama çabası içerisinde görmek mümkündür¹⁶.

Sivil Toplumun Mekansal Zemini: Şehir

Weber'in, Sivil toplumun yeşerdiği mekan olarak şehirle ilgili değerlendirmelerini bu noktada ele alabiliriz. Weber'e göre şehir, toplumlar halinde yaşayan insanın yeryüzündeki serüveninde onun toplumsal yanıyla alakalı olarak beliren çeşitli fenomenlerden biridir ve şehrin daha çok ekonominin egemen olduğu, kendine özgü bir doğası vardır. (örneğin; şehirde psikolojik homojenlik yoktur¹⁷.) Weber, şehir ile ilgili çalışmasında meselenin daha çok bu yönüyle ilgilenir ve öne sürdüğü temel tez, şehir ismiyle anılan fenomenin, en kâmil manasıyla Batı'ya özgü ve tarihsel safahatı itibariyle Batı'daki demokrasinin gelişimiyle yakından alakalı olduğudur¹⁸.

Weber'e göre bir kent topluluğu, kelimenin tam anlamıyla sadece Batı'da görülen bir olgudur. Bir yerleşim biriminin tam bir kent topluluğu oluşturması için aşağıdaki özellikleri bir bütün olarak gösteren yerleşim birimiyle olan ticari ilişkilerde görece bir üstünlük sergilemesi gerekiyordu:

1. bir tahkimat, (savunma amacıyla kurulmuş surlar, kuleler, mevziler vs.)
2. bir pazar,
3. en azında kısmi bir hukuk özerkliği ve kendisine ait bir mahkeme,

¹⁶ Yasin Aktay, "Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum", içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 59-60

¹⁷ Don Martindale, "Şehir Kuramı", içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), çev. Fırat Oruç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.88

¹⁸ Ahmet Aydoğan (Hazırlayan), *Şehir ve Cemiyet (Weber-Tönnies-Simmel)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.9

4. buna bağlı birlik(association) tarzı

5. kendi başına buyruluk(ouocephaly) ile kısmi otonomi ve dolayısıyla kentlilerin seçtiği yetkililerden teşekkül eden bir yönetim.

O'na göre, bu özellikler bütün olarak Batı dışındaki toplumlar da görülmemektedir. Bu nedenle Asya'da bir kent topluluğu ortaya çıkmamıştır. Her ne kadar Asya şehirleri, hepsi pazar ve kaleye sahip olsalar da, birkaç önemsiz istisna dışında, hiçbir şekilde birer kent topluluğu sayılmazlardı. Asya şehirleri kentlilerin sahip olduğu özel bir maddi(esas hukuk) veya yargılama(usûl) hukukuna veya yine kentliler tarafından özerk bir şekilde belirlenen mahkemelere yabancıydı. Özerk yönetim bilinmemekte veya sadece kalıntı seviyesindeydi¹⁹; ki Batı şehri ile Asya ve Doğu şehirleri arasındaki en önemli fark özerklik derecesindeydi²⁰. Yakın Doğu'da ise özerklik, sırf şehrin devlet idaresinin merkezi olması dolayısıyla kısmen tezahür etmiştir²¹. Böylelikle Weber, Doğu şehirlerinin özerklik, topluluk örgütleri ve ayrıcalıklı bir yurttaşlar zümresinden yoksun olduklarını belirtir. Neticede Weber, Osmanlı toplumlarında veya Doğu toplumlarında özerk şehirlerin ortaya çıkmadığını ifade eder. O'na göre patrimonyal toplumlar özerk toplulukların yokluğuna dayanmaktadır. İslam'da özerk şehirlerin gelişmesini sınırlayan şey de patrimonyalizm ve savaşçı bir dindarlığın bileşimidir²².

Aktay, Weber'in Doğu şehirleriyle ilgili yaptığı değerlendirmelerin gerçeği yansıtmadığını belirtir. Örnek olarak bir Doğu şehri olan, ortaçağ döneminin Bağdat şehrini ele alır. O gün için Bağdat'ın yoğun bir nüfusu vardır ve giriş çıkışın özgürce yapılabilirdiği, kozmopolit bir kültürün yaşandığı, her dilden, her dinden, her etnik gruptan insanın rahatlıkla hayatlarını sürdürdükleri bir mekândı*. O'na göre, bir şehrin özgürlüğün mekânı olabilmesi, kozmopolit bir yapıya sahip olmasıyla ilgilidir. Bu itibarla, İslam toplumlarının sivil yapısının, şehrin yapısıyla da desteklenecek biçimde çok güçlü ol-

¹⁹ MaxWeber, "Şehrin Doğası", içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), çev. Fırat Oruç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.119-120

²⁰ MaxWeber, "Batı Şehri", içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), çev. Fırat Oruç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.131

²¹ Martindale, "Şehir Kuramı", s.91

²² Bryan S. Turner, *MaxWeber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.176, 177

* Ayrıca bkz. Sibel Özbudun, *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004

duğu rahatlıkla söylenebilir. Weber'in İslam şehirleri ile ilgili söyledikleri şeyler İslam toplumları hakkında eksik bilgilere dayanmaktadır. Dolayısıyla Aktay'a göre, oryantalist literatür içerisinde sivil toplum kavramsallaştırmasını Avrupa'ya has büyük bir buluş, büyük bir mu'cize gibi göstermeye gayret eden literatürün İslam şehirleri hakkında çok yoğun bir bilgisizlik içinde olduğu ortaya çıkmaktadır²³.

Sonuç

Onsekizinci yüzyılda Batı Avrupa'da toplum halinde yaşamının nasıl mümkün olduğunu anlamaya dönük analitik bir araç olarak ortaya çıkan "sivil toplum" kavramı, değişik aşamalardan geçerek bugünkü anlamına ulaşmıştır²⁴. Bu da sivil toplumun bir süreç olduğunu, bu süreç içerisinde bizim genel formunu bozmadan kavrama yeni anlamlar katabileceğimize işaret etmektedir. Böylelikle sivil toplumu "devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütlerin yer aldığı alan"²⁵, "devletten ayırt edilmiş toplum"²⁶, "devlet otoritesi karşısında özerk hale gelen toplumsal gruplar"²⁷ örgütlenebildikleri alan şeklinde tanımlamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle "sivil toplum ile devlet birbirini tamamlayan iki farklı alan olarak kabul edilebilir"²⁸. Bu bağlamda sivil toplumu devletin siyasi iktidar ve onun kurumları, organları aracılığıyla kontrol ettiği yani devlete ait resmi alanın dışında kalan alan olarak anlayabiliriz. Ayrıca resmi alan (politik toplum) ile sivil alanı (sivil toplum) birbirine karşıt veya birbirinin alternatifi olarak değil iki ayrı alan olarak düşünebiliriz²⁹. Iris Marion Young da sivil toplumun devletten ve ekonomiden bağımsız olan, enformel klüpler, dini örgütler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, siyasi bir takım hareketler gibi çok çeşitli örgütleri, hareketleri ve etkinlikleri içerdiğini belirtir ve devamlı devleti, ekonomiyi ve sivil toplum alanını birbirinden ayrı kuruluşların oluşturduğu alanlar olarak değil, birbirinden ayrı etkinlik türlerine sahip alanlar olarak görmenin daha

²³ Aktay, "Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum", s. 64-65

²⁴ Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", s.89-90

²⁵ Fuat Keyman, "Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum", içinde: Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, editör: Mehmet Zencirkıran, Nova Basın Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s.312

²⁶ Kukathas, "İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum", s. 25

²⁷ A. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, "Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam", içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.12

²⁸ Çaha, "İslam ve Sivil Toplum", s.115

²⁹ Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.98

doğru olacağını iddia eder³⁰. Netice itibariyle yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde, devletin egemenliği dışında toplumun kendi işlerini kendisi yürütmesi ve kısmi özerklik bağlamında İslam tarihinde görece bir sivil alanın olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Akşit, B., Tabakoğlu B., Serdar A. 2002. *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, Proje Kodu: SBB 3001, ODTÜ, Fen-Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, Ankara
- Aktay, Y. 2008. “Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum”, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- _____, 2005. “Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire...”, içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, hazırlayan: Lütfi Sunar, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Aydoğan, A. (Hazırlayan) 2005. *Şehir ve Cemiyet (Weber-Tönnies-Simmel)*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Barry, N. 1999. “Sivil Toplum, Din Ve İslam”, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, çev. Mustafa Erdoğan, Ankara: Liberte Yayınları
- Bulaç, A. 2008. *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, İstanbul: Ufuk Kitap
- _____, 2008. “Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür”, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Çaha, Ö. 1999. “İslam ve Sivil Toplum”, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, , Ankara: Liberte Yayınları
- Keyman, F. 2006. “Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”, içinde: Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, editör: Mehmet Zencirkıran, Ankara: Nova Basın Yayın Dağıtım
- _____, 1998. Ali Yaşar Sarıbay, “Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam”, içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Ankara: Vadi Yayınları
- Kukathas, C. 1999. “İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum”, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, çev. İbrahim Dalmaş, Ankara: Liberte Yayınları
- Mardin, Ş. 2006. “Sivil Toplum”, içinde: Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler) Derleyenler: Mümtaz’erTürküne / Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları
- Martindale, D. 2005. “Şehir Kuramı”, içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), çev. Fırat Oruç, İstanbul: İz Yayıncılık
- Özbudun, S. 2004. *Hermes’ten İdris’e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*, , Ankara: Ütopya Yayınevi
- Sarıbay, Ali Y. 2008. “İslami Politik Düşüncede Sivil Toplum: Bazı Kavramsal Sorunlar ve Bazı Çelişkiler”, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, İstanbul: Kaknüs Yayınları
- _____, 1998. “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Ankara: Vadi Yayınları

³⁰ Aktaran: Bahattin Akşit, Bahar Tabakoğlu, Ayşe Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, Proje Kodu: SBB 3001, ODTÜ, Fen-Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, Ankara, 2002, s.33

- Turner, Bryan S. 1997. *MaxWeber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, Ankara: Vadi Yayınları
- Tosun, Gülgün E. 2006. *İzmir'de Sivil Toplum*, İstanbul: Alfa Yayınları
- _____, . 2001. *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Weber, M. 2005. “*Şehrin Doğası*”, içinde: *Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel)*, (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), çev. Fırat Oruç, İstanbul: İz Yayıncılık
- _____, . 2005. “*Batı Şehri*”, içinde: *Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel)*, (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), çev. Fırat Oruç, İstanbul: İz Yayıncılık

